สยามที่เมืองกรุงเก่า : กรุงศรีอยุธยาในจินตนาการ

Siam in Ayutthaya : the Ayutthaya in Imagination

ชินดนัย ไม้เกตุ / Chindanai Maiket
นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
Master Student of the Faculty of Architecture Program, Silpakorn University

รับบทความ ๘ พฤษภาคม ๒๕๖๓ / แก้ไขบทความ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๖๓ / ตอบรับ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๓

บทคัดย่อ

การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ในทฤษฎีการสร้างอาณานิคมภายในของสยาม ที่ปัจจุบันสามารถทำให้เข้าใจกระบวนการตอบสนองของสยามกับประเทศตะวันตกภายใต้การดำเนินการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล โดยเฉพาะบริเวณชายขอบได้เป็นอย่างดี แต่พื้นที่ที่ใกล้ศูนย์กลางสยาม โดยเฉพาะที่มณฑลกรุงเก่าอันมีสถานที่ตั้งและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ใกล้ชิดกับสยามกลับไม่ถูกอธิบายมากนักในทฤษฎีนี้ ทั้งนี้การศึกษาประวัติศาสตร์เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการกำหนดพื้นที่เขตอนุรักษ์โบราณสถาน และการกำหนดเขตสุขาภิบาลในมณฑลกรุงเก่า เป็นสิ่งที่ปรากฏในการศึกษาทางวิชาการก่อนหน้าหลายฉบับ แต่การศึกษาที่ดำเนินการภายใต้แนวคิดแบบการสร้างอาณานิคมภายในของสยามยังไม่ปรากฏมากนัก กระบวนการสร้างขอบเขตพื้นที่ดังกล่าวในแง่หนึ่งอาจพิจารณาได้ว่าสยามในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลง พวกเขาเป็นผู้เข้ามาพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมือง แต่ทว่าการกำหนดเขตดังกล่าวเป็นการย้ำให้เห็นว่าสยามกำลังทำหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าอาณานิคมตะวันตก สิ่งที่พวกเขากำหนดให้ว่าจะเป็นทั้งวิถีชีวิต หรือทั้งสิ่งก่อสร้างสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ทำให้เมืองกรุงเก่ากำลังถูกกำหนดทิศทางให้เป็นดั่งกรุงศรีอยุธยาตามจินตนาการของพวกเขา ซึ่งทิศทางของจินตนาการนี้ยังส่งผลต่อเมืองกรุงเก่าผ่านแผนพัฒนาฉบับต่าง ๆ อย่างรุนแรงจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: อาณานิคมภายใน มณฑลกรุงเก่า เขตอนุรักษ์โบราณสถาน เขตสุขาภิบาล

Abstract

The historiography on the idea of internal colony of Siam is currently able to understand Siam's response to the western countries under the reform of the provincial capital, especially the border area, but the area near the center of Siam such as Ayutthaya (old capital) which has the location and historical development closely to Siam, is not explained much in this theory. The study of the history of the city of Ayutthaya, especially related to the conservation of ancient sites and the sanitary district is what has appeared in previous studies in many previous works but the study of this concept in the term of the internal colonization of Siam has not yet appeared much. On the one hand it can be considered that Siam, as a leader of change, they are the people who come to improve

lives of the people of the city. Whereas the area determination emphasizing that Siam is doing the same thing as the western colonists did that what they define to be both a way of life and various architectural buildings that give Ayutthaya (Old capital) is being determined the direction in the way of what they imagine. Ayutthaya (Old capital) as the Siamese imagination which the direction of this fantasy still has a profound effect on the old city trough development plan until the present day.

Keywords: Internal colonies, Ayutthaya, conservation of ancient sites, sanitary district

๑.การศึกษาประวัติศาสตร์ใต้แนวคิดการสร้างอาณานิคมภายในของสยาม

การศึกษาประวัติศาสตร์บนเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ในช่วงการปฏิรูปการเมืองการปกครอง สมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการกำหนดพื้นที่การกำหนดเขตอนุรักษ์โบราณสถาน และการกำหนดเขตสุขาภิบาลในมณฑลกรุงเก่า เป็นสิ่งที่ปรากฏในการศึกษามาแล้วในผลงานวิชาก่อนหน้าหลายฉบับ โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่ส่วนหนึ่งของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาได้รับการบอกกล่าวความสำคัญในฐานะการเป็นเมือง “มรดกโลก” ซึ่งกระบวนการดังกล่าว งานวิชาการหลายฉบับมักจะให้ความสำคัญในฐานะของการเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์และพัฒนาเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ที่ทำให้กลายเป็นพื้นที่อันควรค่าแก่การอนุรักษ์ในปัจจุบัน

สมชาติ จึงสิริอารักษ์ อธิบายเกี่ยวกับลักษณะรูปแบบของอาคารที่เกิดขึ้นในช่วงในช่วงการปฏิรูปการเมืองการปกครองในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นผ่าน “อุดมคติแห่งยุคสมัย (ideology of the age)” (สมชาติ จึงสิริอารักษ์, ๒๕๕๓, หน้า ๑๒) อันเป็นสิ่งที่เกิดผ่าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ในสังคมไทยช่วงเวลานั้นอันมีที่มาจากความตื่นตัวต่อความ “ศิวิไลซ์” จากต่างประเทศ ที่ส่งผลให้เกิดเป็นอุดมคติในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมของตนขึ้นมา สมชาติ จึงสิริอารักษ์ กล่าวว่าอาคารราชการต่าง ๆ ในต่างจังหวัดในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ - ๖ ประกอบด้วยนัยสำคัญ เช่นการทำให้อาคารมีความศิวิไลซ์โดยการเน้นมุขด้านหน้าอันเสมือน “หน้าฉาก” ให้ดูมีความคลาสสิคและศิวิไลซ์ สมกับเป็นการแสดงออกถึงสัญลักษณ์ของอำนาจจากส่วนกลางสยามที่เข้ามาตั้งในเมืองรอบนอกโดยให้คำจำกัดความว่าเป็น “ตัวแทนของอำนาจรัฐส่วนกลางที่ส่งมาปกป้องคุ้มครอง” (สมชาติ จึงสิริอารักษ์, ๒๕๕๓, หน้า ๑๘๐) ซึ่งสถาปัตยกรรมที่เด่นที่สุดบนเมืองกรุงเก่าในยุคนี้คงจะเป็นอาคารศาลมณฑลกรุงเก่าที่สร้างบนโครงสร้างในแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า เน้นเสาคอรินเธียนลอยตัวสี่ต้นที่หน้าอาคาร และมีเสาอิงที่ปีกตึกทั้งสองข้างซึ่งน่าจะเป็นการย่อแบบมาจากศาลสถิตย์ยุติธรรมที่กรุงเทพฯ เพียงแต่ไม่มีหอคอยสูงที่กึ่งกลางอาคารเท่านั้น

การอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ด้วยแนวทางที่พยายามอธิบายถึงอำนาจจากส่วนกลางสยามที่เข้ามาตั้งในเมืองรอบนอกอาจเรียกรวมได้ว่าเป็นการศึกษาการสร้างอาณานิคมภายในของสยาม ซึ่งแนวคิดนี้ได้ตั้งข้อสังเกตว่าสยามในช่วงสมัยที่เผชิญกับความรุ่งเรืองของชาติอาณานิคมจากตะวันตก สยามเองก็เป็นผู้ที่หนึ่งที่เข้าไปร่วมในกระบวนการสร้างอาณานิคมของตนอยู่ในเวลาเดียวกัน โดยสยามได้ขยายแบบแผนการปกครองแบบเทศาภิบาลไปยังรัฐอิสระต่าง ๆ ด้วยไม่ใช่เพียงการปกป้องดินแดนจากการรุกรานของชาติอาณานิคม แต่เป็นกระบวนการหนึ่งที่สยามเข้าไปควบรวมรัฐอิสระต่าง ๆ ในภูมิภาคเพื่อจัดให้อยู่ในอาณานิคมของตนเอง

ภาพที่ ๑ อาคารศาลสถิตย์ยุติธรรมที่กรุงเทพฯ และอาคารศาลมณฑลกรุงเก่า
ที่มา: สมชาติ จึงสิริอารักษ์, (๒๕๕๓), หน้า ๑๘๖

เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน ให้ความเห็นว่าลักษณะพิเศษของการไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของสยามในช่วงเวลานั้นได้ถูกกล่าวขึ้นอย่างเกินความจริง การพิจารณาบทบาทสยามในช่วงเวลาดังกล่าว จำเป็นจะต้องพิจารณาในหลายแง่มุม ทั้งการตกเป็นอาณานิคมทางอ้อม บทบาทของราชวงศ์จักรีและการสร้างอาณานิคมภายในของสยามเอง แอนเดอร์สันเสนอว่า การเข้าสู่สมัยใหม่ของผู้นำสยามมีลักษณะบางอย่างที่ค่อนข้างเหมือนการกระทำของชาติอาณานิคมต่าง ๆ ได้กระทำ (Benedict Anderson, 2014, page 20)

สุเทพ สุนทรเภสัช เสนอในบทความเรื่อง “ระบบอาณานิคมภายในกับภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : ตัวแบบเพื่อการศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านสังคมเศรษฐกิจ และการเมืองของอีสาน กับรัฐบาลกลางของประเทศไทย” โดยเขากล่าวถึงการขยายอำนาจปกครองของสยามเข้าไปในอีสานช่วง พ.ศ.๒๓๑๐ – ๒๔๗๕ ว่าสยามใช้วิธีการแบบค่อยเป็นค่อยไปในการแผ่อำนาจเข้าไปปกครองส่วนภูมิภาค ทั้งการเข้าไปเป็นผู้ครอบครองทรัพยากรภาษีและที่ดิน รวมถึงระบบการศึกษา การออกกฎหมายและอำนาจควบคุมต่าง ๆ และการเพิ่มข้าราชการจากส่วนกลางเข้าไปในหัวเมืองจนกระทั่งก่อตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลได้ในที่สุด อย่างเช่นที่สุเทพ สุนทรเภสัช กล่าวว่า “วิธีที่สยามใช้คือเมื่อเจ้าปกครองในอีสานสิ้นชีพไป ส่วนกลางก็จะแต่งตั้งผู้ปกครองจากส่วนกลางเข้าไปแทน” (สุเทพ สุนทรเภสัช, ๒๕๔๘, หน้า ๒๓๘) ซึ่งการศึกษาในแนวทางนี้มีนักวิชาการนำเอาไปปรับใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับล้านนา และอีสานศึกษาอีกหลายท่าน

ธงชัย วินิจจะกุล ได้เสนอข้อถกเถียงต่อแนวคิดเรื่องสยามไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นอย่างแข็งแรง โดยเขาได้พัฒนาแนวคิดต่อยอดมาจากแอนเดอร์สันจากการพิจารณาถึงปฏิกิริยาของสยามในช่วงที่เผชิญหน้ากับชาติตะวันตก โดยได้เสนอว่าในขณะเดียวกันกับการเผชิญหน้ากับชาติตะวันตก สยามก็กำลังพยายามรวบรวมและสถาปนาเขตอำนาจของตนเหนือดินแดนซึ่งมีฐานะเป็นเมืองอิสระที่ยังไม่ขึ้นต่อชาติอาณานิคม โดยเฉพาะเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจทั้งจากสยามและชาติตะวันตก เช่นเมืองทางภาคเหนือของไทย หรือเมืองทางภาคอีสานของไทยเป็นต้น (Thongchai Winichakul, 1995, page 120) เขากล่าวถึงเรื่องนี้อย่างจริงจังอีกครั้งในบทความใน พ.ศ. ๒๕๔๔ ว่าระบบเทศาภิบาลคือผลที่เกิดขึ้นจากการที่สยามแผ่ขยายอำนาจออกไป โดยรวมรัฐซึ่ง เคย หรือเป็นประเทศราชของสยามให้เข้ามาสู่การปกครองของตนอย่างเด็ดขาดใต้ระบบเทศาภิบาลใหม่นี้ (ธงชัย วินิจจะกุล, ๒๕๕๙, หน้า ๑๑)

ชาตรี ประกิตนนทการ ให้ความสำคัญกับการเข้าสู่ความทันสมัยของสยามที่รับอิทธิพลจากภายนอกเข้าไปเปลี่ยนแปลงในระดับอุดมคติร่วมของสังคม ซึ่งแสดงออกมายังรูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่สามารถแบ่งออกได้ตามยุคสมัยต่าง ๆ (ชาตรี ประกิตนนทการ, ๒๕๔๗ หน้า ๗) ซึ่งผลงานของชาตรีที่อาจจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับมณฑลกรุงเก่าคือ ผลงานในบทความชื่อ กำเนิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ผ่าน "จินตกรรมรัฐสยามทางศิลปะ" ในปี พ.ศ.๒๕๖๒ ชาตรีเสนอว่า ณ ช่วงเวลาหนึ่งสยามในช่วงของการแสวงหาเมืองใต้อาณานิคม สยามได้มีแนวคิดเกี่ยวกับ "จินตกรรมรัฐสยามทางศิลปะ" โดยสยามอาศัยความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในขณะนั้นเป็นเครื่องมือในการสร้างขอบเขตของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามขึ้นมา (ชาตรี ประกิตนนทการ, ๒๕๖๒, หน้า ๒๗) โดยมีพิพิธภัณฑ์ทั้ง ๗ แห่งตั้งขึ้นมาบนเมืองสำคัญ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือพิพิธภัณฑ์ที่เมืองกรุงเก่า

"จินตกรรมรัฐสยามทางศิลปะ" มีความเกี่ยวข้องอย่างมีนัยสำคัญกับการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งได้ร่วมกันศึกษากับยอร์ช เซเดส์ พิพิธภัณฑ์ทั้ง ๗ แห่งที่ถูกตั้งขึ้นในช่วง ทศวรรษที่ ๒๔๔๐ – ๒๔๕๐ ที่เมืองเมืองนครปฐม นครศรีธรรมราช ลพบุรี ลำพูน พิษณุโลก อยุธยา และกรุงเทพมหานคร ได้ถูกแสดงถึงลำดับยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยผ่าน ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ การศึกษาของชาตรี ประกิตนนทการฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงขอบข่ายสำคัญของแนวคิดแบบ การศึกษาประวัติศาสตร์แบบการสร้างอาณานิคมภายในของสยาม ที่เริ่มขยายขอบเขตการศึกษาจากพื้นที่บริเวณชายขอบของไทยมาสู่ศูนย์กลางมากขึ้น

จากข้อเสนอของทั้งแอนเดอร์สัน และธงชัย วินิจจะกุล ให้มุมมองเกี่ยวกับบทบาทของสยามที่แตกต่างออกไปจากแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์แบบเดิม พวกเขามองบทบาทของสยามในฐานะเดียวกันกับชาติอาณานิคมตะวันตกที่กำลังสร้างขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของประเทศ ซึ่งดินแดนเหล่านี้เป็นสิ่งใหม่ไม่ใช่สิ่งที่ตั้งอยู่มานานแล้ว ตรงข้ามกับแนวคิดเดิมที่เน้นการอธิบายเรื่องชนชาติไทยผ่านมุมมองต่อเส้นเขตแดนที่แน่นอนในอดีต และพวกเขาไม่ได้มองว่ารัฐต่าง ๆ ในบริเวณพื้นที่ เป็นส่วนหนึ่งของสยามมาแต่อดีต แต่เป็นสิ่งที่ถูก "สร้าง" ขึ้นมาหลังจากการสร้างอาณานิคมภายในแล้ว ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมีการปฏิรูปการปกครองในระบบเทศาภิบาลเป็นกระบวนการสำคัญจนสามารถกำหนดเส้นขอบประเทศของตน ทำให้เมืองอิสระต่าง ๆ ที่ไม่ได้มีสำนึกในความเป็นชาติเดียวกันกับสยาม เช่นในแถบภาคอีสาน ล้านนา หรือในภาคใต้ของสยาม จึงถูกผนวกรวมเข้ากับสยามจากการขีดเส้นแบ่งพรมแดนด้วย

ทั้งนี้แนวคิดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลของสยามนั้นประยุกต์มาจากแนวคิดจากชาติตะวันตก ดังที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าสยามได้ศึกษาแนวคิดและวิธีปฏิบัติของเจ้าอาณานิคมนำมาปรับใช้ เช่น "วิธีการจัดการปกครองของอังกฤษที่มีต่อพม่าและมลายู", "วิธีอังกฤษปกครองประเทศราช", "ว่าด้วยธรรมเนียมและการปกครองฝ่ายประเทศอินเดีย" ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารวชิรญาณในช่วง พ.ศ.๒๔๓๕ (เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, ๒๕๕๙, หน้า ๒๖)

อย่างไรก็ดีการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบแนวคิดการสร้างอาณานิคมภายในของสยาม ที่ปัจจุบันสามารถทำให้เข้าใจกระบวนการตอบสนองของสยามกับประเทศตะวันตกภายใต้การดำเนินการปฏิรูปต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงบริเวณชายขอบของสยาม แต่แนวคิดนี้มักอธิบายกระบวนการต่าง ๆ ของสยามในพื้นที่บริเวณชายขอบเท่านั้น แต่พื้นที่ที่ใกล้ศูนย์กลางสยาม โดยเฉพาะที่มณฑลกรุงเก่าอันมีสถานที่ตั้งและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ใกล้ชิดกับสยามนั้น ไม่ถูกอธิบายมากนักในแนวคิดนี้ ดังนั้น คำถามจึงมีอยู่ว่า ภายใต้แนวคิดการสร้างอาณานิคม

ภายในของสยาม จะสามารถอธิบายมณฑลกรุงเก่าในฐานะที่เป็นมณฑลภายในอย่างไร สยามในฐานะผู้ที่มีอำนาจและบารมีสูงกว่าได้เข้ามาดำเนินการอย่างไรในมณฑลกรุงเก่าบ้าง

ซึ่งหากพิจารณาในภาพรวม การเกิดขึ้นของพื้นที่อนุรักษ์โบราณสถาน และพื้นที่เขตสุขาภิบาล ที่เมืองกรุงเก่าอาจเป็นลักษณะบางอย่างที่ทำให้เห็นถึงการแสดงเชิงอำนาจของสยามบนมณฑลกรุงเก่าได้ ซึ่งภายใต้การกำหนดพื้นที่ดังกล่าวนี้ สยามในขณะนั้นกำลังพยายามควบคุมและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างบางอย่างของเมืองในแบบที่เจ้าอาณานิคมที่เข้ามาควบคุม ซึ่งหากพิจารณาร่วมกับแนวคิดการสร้างอาณานิคมภายใน การกำหนดพื้นที่อนุรักษ์โบราณสถานและพื้นที่เขตสุขาภิบาลดังกล่าวนี้อาจพิจารณาได้ว่าสยามในช่วงเวลานั้นกำลังพยายามสร้างเมืองกรุงเก่าให้เป็นดั่งเมืองในจินตนาการของพวกเขา ให้เป็น “กรุงศรีอยุธยาในจินตนาการ” ทั้งการรักษาและฟื้นฟูอดีตผ่านของพื้นที่อนุรักษ์และการพัฒนาไปสู่อนาคตผ่านการปรับปรุงพื้นที่สุขาภิบาล อันเป็นจินตนาการสำคัญของชาวสยามที่จะทำให้เมืองกรุงเก่าถูกปรับเปลี่ยนไปจนถึงปัจจุบัน

๒.กรุงศรีอยุธยาบนพื้นที่อาณานิคมของสยาม

เราไม่สามารถทราบอย่างแน่ชัดว่าการพยายามสงวนรักษาพื้นที่เมืองกรุงเก่าในฐานะพื้นที่ “กรุงศรีอยุธยาในจินตนาการ” เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นเมื่อไหร่ อย่างไรก็ดีมีหลักฐานจำนวนมากที่สังเกตได้ว่า สยามให้ความสำคัญกับเมืองกรุงเก่าในฐานะเมืองประวัติศาสตร์มานานแล้ว เช่นแผนที่ที่ชื่อว่า “แผนที่โบราณแสดงที่ตั้ง พระนครศรีอยุธยาเขียนในช่วง รัชกาลที่ ๓” หรือหนังสือ “พรรณาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” ที่เป็นหนังสือเก่าฉบับหนึ่ง ซึ่งภายหลังสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้คัดสำเนาของหนังสือเล่มนี้ส่งไปให้แก่พระยาโบราณราชธานินทร์และกลายเป็นข้อมูลสำคัญในการสำรวจเมืองกรุงเก่าของท่าน ซึ่งแสดงให้เป็นว่าในช่วงก่อนหน้าการปรับปรุงเทศาภิบาลคงจะมีการเริ่มสำรวจที่เมืองกรุงเก่ามาก่อนหน้านั้นแล้ว

อย่างไรก็ดีอาจสันนิษฐานได้ส่วนหนึ่งจากการเปรียบเทียบระหว่างการวางเส้นทางรถไฟระหว่างเมืองกรุงเก่าและเมืองลพบุรีที่มีความต่างกันอย่างชัดเจน ซึ่งเส้นทางรถไฟระหว่างสยามไปยังเมืองกรุงเก่าถูกสำรวจครั้งแต่ในช่วง พ.ศ.๒๔๓๑ โดยนาย คาร์ล เบ็ทเก (Karl Bethge) วิศวกรชาวเยอรมัน โดยหลังจากที่กรมรถไฟถูกตั้งขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๓๓ ทางรถไฟตั้งแต่กรุงเทพมหานครถึงเมืองนครราชสีมาจึงได้เริ่มก่อสร้างขึ้นใน พ.ศ.๒๔๓๔ โดยบริษัทแคมป์เบลล์ (Campbell) เป็นผู้ก่อสร้าง อย่างไรก็ดีด้วยปัญหาด้านการเงินและการบริหารทำให้ต่อมากรมรถไฟเป็นผู้ก่อสร้างเองและสามารถเปิดการเดินรถตั้งแต่กรุงเทพมหานครถึงพระนครศรีอยุธยาได้ใน พ.ศ.๒๔๓๘ (อิจิโร คากิซากิ, ๒๕๖๒, หน้า ๑๑ - ๑๒)

ทั้งนี้หากพิจารณาที่เมืองลพบุรี การวางเส้นทางรถไฟผ่านเข้าไปยังสถานีรถไฟลพบุรีนั้นเป็นการตัดผ่านเข้าไปยังใจกลางเมืองเก่า ซึ่งในขณะนั้นได้ถูกพัฒนาและมีสิ่งก่อสร้างใหม่ในสมัยมณฑลเทศาภิบาลจำนวนมาก ซึ่งจำเป็นต้องตัดผ่านแนวคูเมืองและวัดต่าง ๆ ที่มีอายุในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยามากมาย แต่ทว่าสถานีรถไฟของเมืองกรุงเก่านั้นตั้งอยู่ด้านนอกคูเมืองและอยู่ห่างจากสถานที่ราชการพอสมควร ซึ่งเมื่อถึงสถานีรถไฟที่เมืองกรุงเก่าแล้ว จะต้องลงเรือต่อเพื่อข้ามฝั่ง ก็นั่งเรือเพื่อไปขึ้นยังบริเวณท่าเรือที่ต่อหนึ่ง ซึ่งข้อสังเกตนี้น่าจะแสดงให้เห็นถึงความจงใจบางอย่างที่สยามไม่เข้าไปทำสถานีรถไฟในเมืองกรุงเก่าได้ แต่อย่างไรก็ดี หากพิจารณาถึงข้อจำกัดจากปัญหาข้างต้น โดยเฉพาะด้านการเงิน การสร้างโครงการสะพานขนาดใหญ่เพื่อข้ามแม่น้ำเข้ามายังพื้นที่เกาะเมือง อาจไม่เหมาะสมนักในเวลานั้น

อย่างไรก็ดี เมื่อสยามเข้ามาทำการปกครองเมืองกรุงเก่าได้อย่างเบ็ดเสร็จแล้ว สยามได้มีการกำหนดพื้นที่ควบคุมบางอย่าง คือ การกำหนดเขตอนุรักษ์โบราณสถาน และการกำหนดเขตสุขาภิบาล ซึ่งภายใต้การกำหนดพื้นที่ควบคุมสองสิ่งนี้สยามน่าจะมีแนวคิดบางอย่างที่หวังผลต่อการกำหนดพื้นที่ควบคุมนี้โดยตรง

๒.๑ เขตอนุรักษ์โบราณสถาน

ชาตรี ประกิตนนทการ ให้ความเห็นว่าในขณะที่สยามกำลังสร้างขอบเขตการปกครองผ่านระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยมี "จินตกรรมรัฐสยามทางศิลปะ" เข้ามามีส่วนร่วมสำคัญอันเป็นเครื่องมือในการสร้างจินตนาการร่วมกันของโลกประวัติศาสตร์-โบราณคดีของชาวสยาม ผ่านการศึกษาหาความรู้ด้านโบราณวัตถุโบราณสถาน และประวัติศาสตร์ ซึ่งมีพระยาโบราณราชธานินทร์ได้เข้ามามีส่วนร่วมสำคัญในกระบวนการนี้ผ่านการสำรวจ ค้นหา ขุดค้น และเก็บรักษาโบราณวัตถุต่าง ๆ ไว้ในพิพิธภัณฑ์ในพระราชวังจันทรเกษม

อย่างไรก็ดีในช่วงแรก โบราณวัตถุที่ได้เพียงแค่นำมาเก็บไว้ในพระราชวังจันทรเกษมเท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จขึ้นไปทอดพระเนตร จึงได้ชักชวนให้จัดขึ้นเป็นพิพิธภัณฑ์ โดยใช้โรงม้าพระที่นั่งเป็นสถานที่จัดเก็บและจัดแสดงในระยะแรกโดยใช้ชื่อว่า "โบราณพิพิธภัณฑ์" ซึ่งต่อมาเมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จทอดพระเนตร และจึงได้มีพระราชดำริโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ย้ายวัตถุบางส่วนมาจัดแสดงที่พลับพลาจตุรมุข และที่เหลือบางส่วนที่มีขนาดใหญ่ ได้ก่อระเบียงสังกะสีตลอดแนวกำแพงวังด้านทิศเหนือและตะวันออก ไว้จัดแสดงส่วนที่เหลือ และเรียกชื่อว่า "อยุธยาพิพิธภัณฑ์สถาน" (ทศพร ศรีสมาน, ๒๕๔๕, หน้า ๗ - ๙)

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน สยามได้เริ่มนโยบายรักษาที่ดินในเขตใจกลางเมืองกรุงเก่า โดยใช้โอกาสในช่วงเวลาเดียวกับการจัดเตรียมพระราชพิธีรัชมงคล ในช่วง พ.ศ.๒๔๕๐ โดยเป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นเพื่อบอกกล่าวถึงพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นในอดีตว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงครองสิริราชสมบัติยาวนานยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ในอดีตทุกพระองค์ ซึ่งนัยหนึ่งของพิธีนี้คือการแสดงออกถึงจินตนาการประวัติศาสตร์สยามในขณะนั้นที่เห็นว่าพวกตนคือกลุ่มคนที่ปกครองสืบเนื่องมาจากกรุงศรีอยุธยาตามลำดับยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ พระราชพิธีนี้กำหนดพื้นที่ไว้ที่บริเวณพระราชวังโบราณ และได้มีการกำหนดเขตพื้นที่อย่างชัดเจน (จดหมายเหตุพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ. ๑๒๖ ๑๒๗, ๒๕๒๗ หน้า ๗ - ๘) ซึ่งต่อมาน่าจะเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่สยามได้กำหนดให้พื้นที่ภายในกำแพงเมืองกรุงเก่าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ทั้งหมด ห้ามไม่ให้ผู้ใดบุกรุก (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, ๒๕๒๘, หน้า ๓๔) จึงทำให้การใช้งานของเมืองถูกบังคับให้ไปใช้งานบริเวณริมแม่น้ำ โดยเฉพาะบริเวณที่สถานที่ราชการใหม่ก่อสร้างขึ้นที่บริเวณย่านหัวรอถึงพระราชวังจันทรเกษมเป็นหลัก ทั้งนี้ไม่มีแผนผังร่วมสมัยที่แสดงถึงกำหนดเขตอนุรักษ์โบราณสถานดังกล่าว แต่ปรากฏแผนผังแนวเขตดังกล่าวในแผนที่ท้ายฉบับของเอกสารพระราชบัญญัติโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งเป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน และที่วัดร้างภายในกำแพงเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ให้กระทรวงการคลัง พุทธศักราช ๒๔๘๑ (พระราชบัญญัติโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งเป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดินและที่วัดร้างภายในกำแพงเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ให้กระทรวงการคลัง พุทธศักราช, ๒๔๘๑,๓๙๙)

นัยหนึ่งนอกจากจินตนาการถึงความสืบเนื่องของยุคสมัยแล้ว สยามยังพยายามสร้างเมืองกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่อย่างจริงจัง ผ่านการศึกษาหาความสำคัญของอาคารต่าง ๆ ในเมืองกรุงเก่า โดยเฉพาะการทำแผนที่

เมืองกรุงเก่าซึ่งนำโดยพระยาโบราณราชธานินทร์ ซึ่งนอกจากจะปรากฏออกมาเป็นแผนที่อันแสดงถึงโบราณสถานวัดโบราณต่าง ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังปรากฏผลออกมาเป็นสถาปัตยกรรมชั่วคราวที่ใช้ในงานพระราชพิธีรัชมงคลด้วย ซึ่งสยามได้ก่อสร้างอาคารต่าง ๆ บนแนวฐานรากของอาคารเดิม ทั้งกำแพงพระราชวัง ประตูพระราชวัง และอาคารชั่วคราวอีกหลายหลัง อันมีพลับพลาตรีมุข ซึ่งเป็นอาคารหลักที่ใช้จัดงาน ยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาคารนี้พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้ขุดเจอฐานรากอาคารเก่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำรัสให้สร้างอาคารตรีมุขแห่งนี้ขึ้น (เรื่องกรุงเก่า, ๒๕๖๑, หน้า ๑๐๐)

การกำหนดเขตห้ามชาวกรุงเก่าบุกรุกพื้นที่พระราชวังหลวงและหวังว่าจะได้ใช้เป็นสถานที่ต้อนรับแขกเมืองนั้น ปรากฏในภาพที่มีชื่อเสียงที่สุดภาพหนึ่งของเมืองกรุงเก่าคือ ภาพขบวนช้างของดุ๊กโยฮัน อัลเบรกต์และคณะจากเยอรมนี ร่วมกับข้าราชการจากไทย โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้นำชมเมืองกรุงเก่า ใน พ.ศ.๒๕๕๒ ทั้งนี้ในช่วงราว พ.ศ.๒๔๖๓ ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเขียนภาพล้อเลียนราชการต่าง ๆ และได้เขียนภาพถึงพระยาโบราณราชธานินทร์หนึ่งภาพในท่ายืนชี้โบราณสถาน โดยตีพิมพ์ในหนังสือ “ดุสิตสมิต” ฉบับที่ ๘๐ เล่มที่ ๘ วันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๖๓ ซึ่งภาพเดียวกันนี้ยังจัดแสดงในงานประกวดภาพสำหรับผู้ชอบเขียน (amateur) ที่พระราชวังบางประอินด้วย (วรชาติ มีชูบท, ๒๕๕๕, หน้า ๓๐๘) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระยาโบราณราชธานินทร์ได้เป็นอย่างดี

ช่วงเวลาต่อมาในขณะที่เมืองกรุงเก่ากำลังค่อย ๆ ถูกทำให้กลายเป็นกรุงศรีอยุธยาตามความคิดของชาวสยามเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ผ่านการศึกษาอดีตของเมืองกรุงเก่า ตั้งแต่การทำพระราชพิธีรัชมงคล การบูรณะและก่อสร้างอาคารบางส่วนในพระราชวังโบราณ และการพยายามสงวนรักษาพื้นที่บริเวณใจกลางเมือง อีกสิ่งหนึ่งที่ควรพิจารณาคือในช่วงเวลาเดียวกัน เมืองกรุงเก่าได้เกิดสถาปัตยกรรมแบบใหม่ขึ้นบทพื้นที่เดิมอันเป็นสถานที่สำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายแห่ง อันเป็นสิ่งก่อสร้างที่แสดงออกถึงความคลาสสิคและศิวิไลซ์สมกับเป็นการแสดงออกถึงสัญลักษณ์ของอำนาจจากส่วนกลางสยาม ที่พยายามเข้าไปจัดวางในพื้นที่สำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา

แน่นอนว่าสถาปัตยกรรมใหม่ในช่วงแรกสุดของมณฑลกรุงเก่าคือบริเวณพื้นที่พระราชวังจันทรเกษม อันเป็นพระราชวังหน้าเดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยา และเป็นที่ประทับชั่วคราวในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ อย่างไรก็ดีพื้นที่บริเวณอื่นบนเมืองกรุงเก่าก็มีการพยายามก่อสร้างสถาปัตยกรรมออกมาเช่นกัน ตัวอย่างเช่นในช่วง พ.ศ.๒๔๕๙ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยตั้งพระราชปณิธานที่จะสร้างพระราชวังขึ้นที่เมืองกรุงเก่าที่บริเวณป้อมเพชร อันเป็นถิ่นพำนักเดิมของของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกมาก่อน ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้พระราชทานให้แก่นายบุคนาค บ้านแม่ลา เมื่อครั้งรับตำแหน่งเป็นผู้รักษากรุงเก่า แต่อย่างไรก็ดีค่าใช้จ่ายในการรื้อถอนอาคารบ้านเรือน การซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่จับจอง และค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างมีมากเกินไป จึงต้องระงับโครงการดังกล่าวลง (เรื่องสร้างพระราชวังที่ป้อมเพชรกรุงเก่า, ๒๔๕๙)

อาคารอีกแห่งหนึ่งคือ อาคารที่ปัจจุบันเป็นที่ทำการของสำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา ซึ่งตั้งอยู่ที่บริเวณที่สันนิษฐานว่าเคยเป็นพระราชวังหลังของกรุงศรีอยุธยา อาคารแห่งนี้มีระบุการก่อสร้างไว้บนตัวอาคารว่าก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๐ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะก่อสร้างโดยใช้เป็นหนึ่งในอาคารของค่ายทหารที่มณฑลกรุงเก่า โดยต่อมาอาจใช้เป็นอาคารเรียนของโรงเรียนฝึกหัดครูมูล และฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในช่วง พ.ศ.๒๔๗๙ ถึง พ.ศ.๒๔๘๔ (ระยับศรี กาญจนะวงศ์ และบุหงา วัฒนะ, ๒๕๔๑, หน้า ๖๗)

บริเวณใกล้เคียงกับอาคารนี้เป็นที่ตั้งของ วัดสวนหลวง วัดสบสวรรค์ อันเชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระศรีสุริโยทัย จึงทำให้อาจพิจารณาถึงความตั้งใจที่เชื่อมโยงผ่านจินตนาการทางประวัติศาสตร์ของ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง หรือ สมเด็จพระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะนั้นผ่านการเป็นสตรีคู่พระราชบัลลังค์เช่นเดียวกัน ดังปรากฏในการสร้างอาคารดังกล่าวนี้ให้อยู่ในตำแหน่งที่ตรงกับสถานที่พระราชวังหลังในสมัยกรุงศรีอยุธยา

โดยสรุปแล้ว นอกจากความพยายามทำให้โบราณสถานที่เมืองกรุงเก่าไม่ถูกแตะต้องโดยชาวเมืองแล้ว สยามในช่วงเวลานั้นก็พยายามดำเนินการก่อสร้างสถานที่ต่าง ๆ บนพื้นที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาผ่านความรู้ทางประวัติศาสตร์ของพวกเขา ซึ่งการกำหนดเขตดังกล่าวนี้จึงทำให้ชาวเมืองกรุงเก่าส่วนใหญ่สามารถใช้พื้นที่ของเกาะเมืองกรุงเก่าได้เพียงพื้นที่ริมน้ำรอบ ๆ เกาะเมืองเท่านั้น

๒.๒ เขตสุขาภิบาล

การศึกษาเกี่ยวกับความสะอาดของพระนคร จิตตวดี จิตรพงศ์ ได้ศึกษาโดยใช้แนวคิดจาก ทฤษฎีเชิงมานุษยวิทยาเกี่ยวกับสิ่งสกปรก โดยนำมาใช้อธิบายเรื่องการพยายามสร้างรูปลักษณ์ของเมืองที่สะอาดผ่านนโยบายทางสาธารณสุขของสยามอันมีมาจากพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เป็นเพียงการออกคำสั่งให้ หยุดและเลิกการกระทำบางอย่างของคนในพระนครที่ก่อให้เกิดความไม่สบายตา เช่น การเผาศพ การทิ้งศพ การขับถ่ายในที่สาธารณะ ซึ่งในขณะนั้นการกระทำดังกล่าวยังคงเป็นเรื่องปกติของคนในพระนคร ต่างจากชนชั้นนำของสยามที่เห็นว่าเป็นสิ่งไม่ถูกไม่ควร อันนำไปสู่การออกกฎหมายจับและปรับต่าง ๆ ทั่วพระนคร แต่ไม่มีการออกกระบวนการการแก้ไขที่ชัดเจน จิตตวดี จิตรพงศ์ เสนอว่ากระบวนการทางสาธารณสุขของสยามเห็นแก่รูปลักษณ์ที่สวยงามของเมืองมากกว่าเรื่องของความสะอาดที่เป็นระบบสาธารณสุขอย่างแท้จริง (จิตตวดี จิตรพงศ์, ๒๕๕๘ หน้า ๙๘)

ทั้งนี้หลังจากที่เมืองกรุงเก่าได้กำหนดขอบเขตห้ามรุกล้ำที่บริเวณใจกลางเกาะเมืองแล้ว จึงทำให้ชาวกรุงเก่าจำเป็นที่จะต้องอาศัยอยู่ที่บริเวณโดยรอบเกาะเมือง ซึ่งในช่วง พ.ศ.๒๔๕๙ เป็นช่วงเวลาที่เมืองกรุงเก่าเริ่มมีคนเข้ามาอยู่และเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ถึงเกณฑ์ที่สามารถจัดตั้งเขตสุขาภิบาลได้แล้ว ภายใต้ประชาชนที่เพิ่มขึ้นและความหนาแน่นของเมือง เขตสุขาภิบาลจึงถูกก่อตั้งขึ้นโดยใช้พื้นที่รอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา (ประกาศใช้พระราชบัญญัติสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่า, ๒๔๕๙ หน้า ๖๑, เรื่องประกาศย้ายเขตสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่า, ๒๔๕๙) ซึ่งนอกจากจะเป็นการจัดตั้งขึ้นเพื่อความสะอาดเรียบร้อยของพระนครแล้ว ยังเป็นสิ่งที่กำหนดวิถีชีวิตใหม่ของชาวกรุงเก่าอีกด้วย เนื่องจากเหตุผลหนึ่งที่ถูกยกขึ้นมาในการจัดตั้งและออกกฎต่าง ๆ ในเขตสุขาภิบาลก็คือความหนาแน่นของเรือนแพ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมพื้นที่มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยมณฑลกรุงเก่า สิ่งหนึ่งที่อาจพิจารณาได้ตามแนวคิดนี้คือ ผู้นำสยามที่ปกครองเมืองกรุงเก่าในเวลานั้นเริ่มเห็นว่าการอยู่อาศัยแบบเรือนแพของชาวกรุงเก่าเริ่มเป็นที่ “ไม่สบายตา” ต่อพื้นที่เมืองกรุงเก่าของพวกเขา และพยายามจะใช้กฎเกณฑ์บางอย่างที่สร้างขึ้นนี้เป็นแนวทางในการพัฒนาเมืองกรุงเก่าของพวกเขาไปสู่อนาคต

๒.๑.๑ การเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองกรุงเก่า

การเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองกรุงเก่าอาจจะสามารถพิจารณาได้จากการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอาคารราชการต่าง ๆ ในเมืองกรุงเก่า ทั้งการเปลี่ยนสถานที่ การปรับปรุงต่อเติมเพื่อเพิ่มเนื้อที่การใช้งาน โดยอธิบายได้ดังนี้ เช่น ในช่วง พ.ศ. ๒๔๕๐ มีเอกสารที่ระบุถึงการให้โรงเรียนตัวอย่างประถมที่วัดเสนาสนาราม ย้ายไปตั้งที่โรงเรียนฝึกหัดครู ที่ด้านหลังพระราชวังจันทรเกษมเพราะสถานที่คับแคบ จากนั้นให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนฝึกหัดครูเป็นโรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑลกรุงเก่า โดยเรียนรวมกันทุกแผนก ทั้งชั้นมูลศึกษา ชั้นประถม และฝึกหัดครู และระดับมัธยม (เรื่องย้ายโรงเรียนตัวอย่างมณฑลกรุงเก่า มาตั้งที่โรงเรียนฝึกหัดครู, ๒๔๕๐)

ในช่วง พ.ศ.๒๔๕๒ กลุ่มข้าราชการของศาลมณฑลกรุงเก่าได้ร้องเรียนไปยังกระทรวงยุติธรรมเพื่อขอสร้างที่ทำการศาลถาวรหลังจากที่การใช้อาคารในพระราชวังจันทรเกษมเป็นศาลมณฑลมีความคับแคบ (เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง ประวัติศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๒๑) หรืออีกตัวอย่างในหนังสือการตั้งอาคารไปรษณีย์โทรเลขขึ้นใหม่ขึ้นที่มณฑลกรุงเก่า โดยเป็นการก่อสร้างเพิ่มเติมจากอาคารที่มีอยู่แล้ว (แจ้งความกระทรวงคมนาคม เรื่องข้าราชการเรี่ยไรเงินทำบุญฉลองที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเมืองกรุงเก่า, ๒๔๕๗ หน้า ๑๒๗๒) เป็นต้น อาคารดังกล่าวเหล่านี้ก็จำเป็นที่จะต้องปรับปรุงก่อสร้างขึ้นใหม่ในช่วงทวรรษที่ ๒๔๕๐ – ๒๔๖๐ อันสะท้อนให้เห็นว่าประชากรในมณฑลกรุงเก่ามีการเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

ทั้งนี้ขอยกตัวอย่างอีกตัวอย่างหนึ่งในสมัยหลังลงมา คือโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาของฝ่ายหญิงในมณฑลกรุงเก่าซึ่งได้เริ่มต้นมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๐ จากพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการศึกษาสำหรับสตรี โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง จึงได้พระราชทานทุนทรัพย์สร้างโรงเรียนมัธยมสำหรับสตรีขึ้นบริเวณวัดขวาง (ฝาง) ซึ่งเป็นวัดร้างทางทิศตะวันออกของพระราชวังจันทรเกษม โดยได้พระราชทานนามโรงเรียนว่า “โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์” โดยมีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้าฯ ให้จอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถเสด็จเปิดแทนพระองค์ ในวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๒ (เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง รายงานการเปิดโรงเรียนจอมสุรางค์อุปภัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๒๔๖๒)

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ มีแผนผังอาคารเป็นรูปตัว E โดยเน้นที่มุขกลาง โดยหลักฐานจากภาพถ่ายเก่าของโรงเรียนเห็นได้ชัดว่าในช่วงแรกเริ่มการก่อสร้างอาคารโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ได้ก่อสร้างเป็นอาคารชั้นเดียวเท่านั้น ก่อนที่อาคารจะถูกปรับเปลี่ยนเป็นอาคารสองชั้นในช่วง พ.ศ.๒๔๗๔ (วรัฏรยา หุนเจริญ, ๒๕๔๕ หน้า ๑๖๘) ซึ่งอาจแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้จะอยู่ในช่วงทศวรรษที่ ๒๔๗๐ แล้ว แต่การพยายามขยับขยายสถานที่เพื่อให้รับกับการใช้งานอันเกิดจากประชากรที่เพิ่มมากขึ้นในเมืองกรุงเก่ายังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง

๒.๒.๒ บ้านข้าราชการและเรือนแพ

การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องสาธารณสุขเมืองกรุงเก่าที่ผ่านมามักให้ความสำคัญกับพระยาโบราณราชธานินทร์ ในฐานะผู้ริเริ่มเรื่องการกำหนดเขตสุขาภิบาลในเมืองกรุงเก่า ซึ่งเป็นผู้ที่ทำให้เมืองกรุงเก่ามีระบบสาธารณสุข มีชุมชนสะอาด มีโรงพยาบาลสมัยใหม่ ภายใต้เขตสุขาภิบาล อันเป็นสิ่งที่ทำให้เมืองกรุงเก่าเจริญขึ้น แต่สิ่งหนึ่งที่ควรพิจารณาคือ ระบบสาธารณสุข ในเมืองกรุงเก่าที่ถูกออกกฎเกณฑ์ผ่านเขตสุขาภิบาลนั้นได้สร้างพื้นที่ควบคุมแบบหนึ่งที่กำหนดและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตบนเรือนแพของชาวเมืองกรุงเก่า

ไปอย่างมาก โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่อาศัยที่บริเวณบริเวณ “หัวรอ” ซึ่งเป็นทั้งย่านสถานที่ราชการ ตลาด และสถานที่อยู่อาศัย ซึ่งเขตสุขาภิบาลที่เริ่มมีการออกกฎหมายตั้งแต่ใน พ.ศ.๒๔๕๙ ได้มีนโยบายเกี่ยวกับการควบคุมพื้นที่เรือนแพค้าขายของชาวกรุงเก่า ซึ่งในประกาศใช้พระราชบัญญัติสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่า ระบุอย่างชัดเจนว่า “บ้านเรือนเรือแพ” ที่หนาแน่นเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการ “การสะสมสิ่งโสโครก” ของเมืองกรุงเก่า โดยมีข้อความดังนี้

> เมืองกรุงเก่าซึ่งเป็นที่ตั้งมณฑลในเวลานี้ เป็นที่ประชุมชนมาก มีบ้านเรือนเรือแพหนาแน่น และราษฎรได้ประชุมทำการค้าขายทั้งทางบกแลทางน้ำ การที่มีผู้คนพลเมืองประชุมกันทำมาหาเลี้ยงชีพมากขึ้นเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการสะสมสิ่งโสโครก ซึ่งอาจจะเป็นเชื้อให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้นได้ อีกประการหนึ่งทางที่ประชุมชนได้อาศัยประกอบการทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่นั้น ก็ยังไม่สะดวกแลเพียงพอ มหาเสวกโท พระยาโบราณราชธานินทร์ จึงคิดจะจัดการสุขาภิบาลขึ้นเพื่อป้องกันความไข้เจ็บ และบำรุงการไปมาของประชาชนให้สะดวกยิ่งขึ้น (พระบรมราชโองการประกาศ ใช้พระราชบัญญัติสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่า, ๒๔๕๙, หน้า ๖๑)

อย่างไรก็ดีในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ ประมาณ พ.ศ.๒๔๔๒ สยามได้เริ่มจัดทำตลาดบกขึ้นบกฝั่งของเกาะเมืองบริเวณเลยขึ้นไปทางทิศตะวันตกของหัวรอ โดยในช่วงแรกเริ่มเป็นการก่อสร้างในลักษณะอาคารตลาดบก และห้องแถวหลังคามุงจาก ซึ่งมีการปรับปรุงหลายครั้งแต่ปรากฏว่าไม่ได้ใช้งานมากนัก และทรุดโทรมลงในเวลาต่อมาจนกระทั่งใน พ.ศ.๒๔๕๙ เมื่อมีการออกพระราชบัญญัติสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่า พระยาโบราณราชธานินทร์จึงได้พยายามปรับปรุงอาคารตลาดบกและห้องแถวที่หัวรอขึ้นใหม่ใน พ.ศ.๒๔๖๐ โดยดำเนินงานใต้ระบบสุขาภิบาลแบบสมัยใหม่ มีการถมที่ให้ได้ระดับ ทำถนนและท่อระบายน้ำ เพื่อความสะอาดของพื้นที่ ซึ่งหวังให้ชาวเมืองกรุงเก่าขึ้นไปใช้งานอาคารบนบกเพื่อหวังให้มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมายังตลาดบกบนเกาะเมือง (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, ๒๕๒๙, หน้า ๓๗)

ในแง่หนึ่ง การเกิดขึ้นของเรือนแพต่าง ๆ ที่เมืองกรุงเก่าอาจจะสะท้อนถึงจำนวนประชากรที่มากขึ้นเรื่อย ๆ จนควบคุมลำบาก ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าสยามในเวลานั้นต้องการที่จะบริหารจัดการพื้นที่ให้ชาวเมืองมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นภายใต้แนวคิดผู้นำความเจริญมาสู่เมืองกรุงเก่า อย่างไรก็ดีในรายงานระยะเสด็จพระราชดำเนินประพาสทรงบวงสรวงอดีตมหาราชสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเขียนโดยพระยาโบราณราชธานินทร์ ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ระบุค่อนข้างชัดเจนถึงการขยายตัวของเรือนแพไปทางทิศตะวันออกของเมืองมากขึ้น อันแสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของความพยายามควบคุมชาวกรุงเก่าด้วยเขตสุขาภิบาลในเวลานั้น ดังนี้

> ตลาดน้ำแต่เดิมมีแพจอดค้าขายอยู่แต่หน้าพระราชวังจันทน์ขึ้นไปจนถึงสี่แยกวัดตองปุ ครั้งเมื่อ ๔-๕ ปีมานี้ มีแพเพิ่มต่อลงมาข้างใต้ แลบัดนี้ได้มีลงมาจนถึงใต้ปากคลองทรายแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่าต่อไปคงจะมีเลยลงมาจนแถวท่าสถานีรถไฟ (ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทรงบวงสรวงอดีตมหาราช ณ พระราชวังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลที่ ๖, ๒๕๕๔, ๒๑๗)

ข้อสังเกตอีกข้อหนึ่งที่น่าสนใจ และน่าจะเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวสยามในเวลานั้นตั้งใจอย่างมากที่จะนำเรือนแพออกไปจากพื้นที่ริมน้ำของเมืองกรุงเก่า คือพื้นที่บนริมฝั่งตั้งแต่บริเวณหัวรอเป็นต้นไปขึ้นไปทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ และบ้านพักข้าราชการต่าง ๆ ที่ทำงานในสถานที่ราชการในระบบเทศาภิบาล บ้านพักของ

หน่วยงานต่าง ๆ ตั้งอยู่เรียงกันไปตั้งแต่บริเวณหน้าพระราชวังจันทรเกษม จนถึงบริเวณโรงพยาบาลปัญจมาธิราชอุทิศ ใกล้กับท่าเรือข้ามฝากไปยังสถานีรถไฟ อันเป็นบริเวณที่พระยาโบราณราชธานินทร์กล่าวไว้ว่ามีแพจอดค้าขายอยู่เต็มพื้นที่ ดังนั้นคำกล่าวในพระราชบัญญัติสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่าที่ว่า “บ้านเรือนเรือแพหนาแน่น และราษฎรได้ประชุมทำการค้าขายทั้งทางบกแลทางน้ำ การที่มีผู้คนพลเมืองประชุมกันทำมาหาเลี้ยงชีพมากขึ้นเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการสะสมสิ่งโสโครก ซึ่งอาจจะเป็นเชื้อให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้นได้” จึงเกี่ยวข้องอย่างสำคัญกับบ้านพักข้าราชการเมืองกรุงเก่าซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งริมน้ำที่มีเรือนแพต่าง ๆ ตั้งอย่างหนาแน่นตั้งอยู่หน้าบ้านของพวกเขา อันอาจก่อให้เกิดความรำคาญและไม่สบายต่อพวกเขาโดยตรง ดังนั้นพระราชบัญญัติสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่าจึงมีหน้าที่อีกอย่างหนึ่งในการนำเรือนแพต่าง ๆ ออกจากพื้นที่ริมน้ำหน้าบ้านของข้าราชการเหล่านั้น

ภาพที่ ๒ อาคารที่ทำการสถานีตำรวจ
(ปัจจุบันถูกรื้อถอนไปแล้ว)
ที่มา: ชินดนัย ไม้เกตุ, ๒๕๕๗, [ภาพถ่าย]

ภาพที่ ๓ อาคารวังไสลทอง
ที่มา: ชินดนัย ไม้เกตุ, ๒๕๖๒, [ภาพถ่าย]

ภาพที่ ๔ อาคารบ้านพักข้าราชการ ที่ปัจจุบันทรุดโทรมไปตามกาลเวลา
ที่มา: ชินดนัย ไม้เกตุ, ๒๕๖๓, [ภาพถ่าย]

กลุ่มอาคารบ้านพักราชการดังกล่าว มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมต่างกันไปในรายละเอียด โดยส่วนใหญ่จะเป็นอาคารไม้ยกพื้นสูงลักษณะแบบบังกะโลที่มีการก่อสร้างมากในช่วงเวลานั้น ซึ่งบางหลังยังคงตั้งอยู่มาจนถึงปัจจุบัน บางหลังมีการรื้อถอนเพื่อสร้างอาคารใหม่แบบอาคารตึกสูงสมัยใหม่ อาคารหลังหนึ่งที่สำคัญคือ อาคารที่เรียกว่า "วังไสลทอง" ซึ่งเป็นบ้านพักของหม่อมเจ้าไศลทอง ทองใหญ่ ซึ่งเคยรับราชการเป็นข้าหลวงเกษตรและที่ดินมณฑลกรุงเก่าในช่วงปลายของมณฑลกรุงเก่า

๓.กรุงศรีอยุธยาในจินตนาการใต้แผนแม่บทสมัยใหม่

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ได้ไม่นาน ในห้วงเวลาที่การแข่งขันของสถาบันรัฐบาลและสถาบันกษัตริย์กำลังเข้มข้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้เล่นบทบาทเป็นผู้นำของประเทศในการ อุปถัมภ์การอนุรักษ์โบราณสถาน เหตุการณ์สำคัญคือ การเชิญนายอูนุ นายกรัฐมนตรีพม่า ไปยังเมืองกรุงเก่า เพื่อเยี่ยมชมโบราณสถานที่กำลังอนุรักษ์ขึ้นใหม่ ในช่วง พ.ศ.๒๔๙๘ ซึ่งจอมพล ป. แสดงตัวในบทบาทผู้นำประเทศการในการสร้างความสัมพันธ์กับพม่า ศัตรูที่อยู่ในจินตนาการของราชวงศ์และกลุ่มกษัตริย์นิยมมาตั้งแต่อดีต ซึ่งการดำเนินงานต่อมาได้มีนโยบายฟื้นฟูเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และแหล่งเรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์ของประเทศ ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ลงมติให้จัดตั้งคณะกรรมการบูรณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยาขึ้น เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๙๙ โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นที่ปรึกษา (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, ๒๕๖๑, หน้า ๑๒๑)

อย่างไรก็ดีต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๐ จากปัญหาด้านการเมืองทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องลี้ภัยการเมืองไป อันเป็นความพ่ายแพ้และสิ้นสุดอำนาจของคณะราษฎร์ ทำให้จินตนาการของฝ่ายสยามเก่าได้ดำเนินต่ออีกครั้งหลังจากที่หยุดพักไปนานตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ การเสด็จพระราชดำเนินทั่วประเทศและเปิดพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ อันปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างมากระหว่างนักวิชาการจากโลกเสรีโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาศึกษาด้านมานุษยวิทยา และโบราณคดีหลายแห่งในไทยร่วมกับกรมศิลปากร ทั้งนี้การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา อาจจะเป็นหมุดหมายสำคัญของการเข้ามารับช่วงต่อ "กรุงศรีอยุธยาในจินตนาการ" ที่ผู้นำฝ่ายสยามยังคงทำค้างไว้ตั้งแต่ในช่วงมณฑลเทศาภิบาล

หลังจากนี้ตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๕๐๐ เมืองกรุงเก่าหรือเมืองพระนครศรีอยุธยาก็ได้เกิดแผนงานต่าง ๆ บนเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยามากมายใต้ความพยายามที่จะทำให้เกิดกรุงศรีอยุธยาในจินตนาการขึ้นอีกครั้ง เช่น โครงการพัฒนาเกาะเมืองและบริเวณใกล้เคียง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา" ซึ่งดำเนินการโดยสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย พ.ศ. ๒๕๑๐ หรือแผนที่มีชื่อว่า "โครงการปรับปรุงแผนแม่บท นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา" ที่มีการแบ่งออกเป็นระยะต่าง ๆ โดยมีเนื้อหาสำคัญคือการกำหนดควบคุมและแบ่งเขตของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็น ๗ เขต โดยเริ่มใน พ.ศ. ๒๕๔๐ และได้มีการปรับปรุงแผนมาเป็นระยะ มีแผนฉบับล่าสุด คือ "แผนแม่บทระยะที่ ๒ โครงการการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๕๕๓"

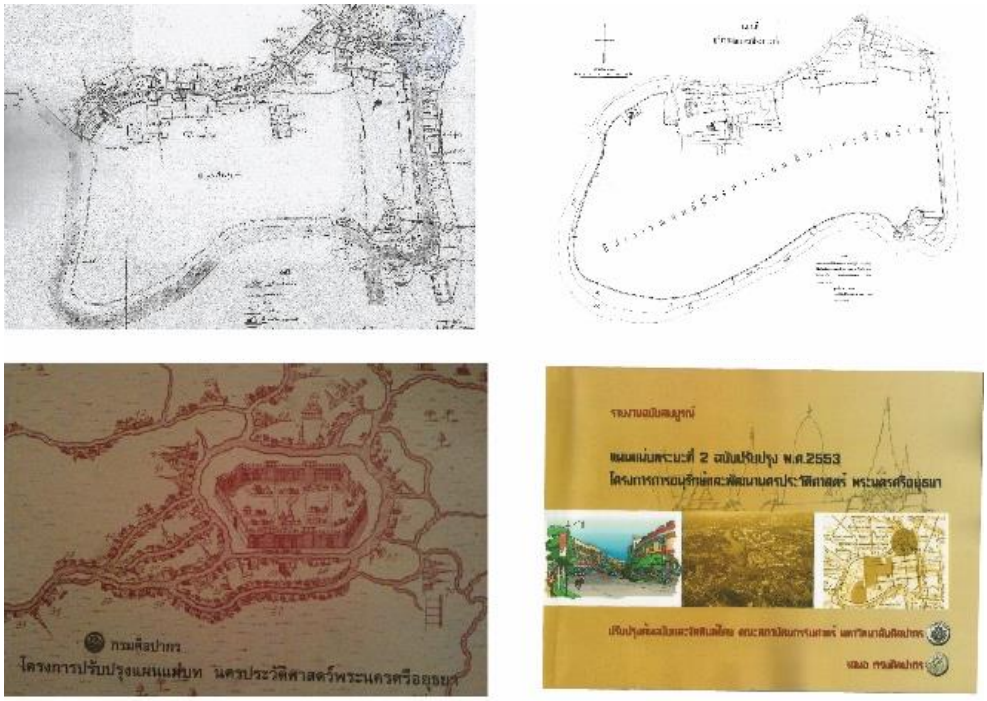

พ.ศ.๒๕๓๗ พ.ศ.๒๕๕๓

ภาพที่ ๕ ภาพแสดงแผนการพัฒนาเมืองกรุงเก่าหรือเมืองพระนครศรีอยุธยา
ที่ได้ดำเนินการสืบเนื่องแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

ที่มา: ๑) สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๒๔๕๙, [แผนที่] ๒) ราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๘๑, [แผนที่]
๓) กรมศิลปากร, ๒๕๓๗, หน้าปก ๔) มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓, หน้าปก

๔.สรุป

การศึกษาภายใต้แนวคิดแบบการสร้างอาณานิคมภายในของสยาม ที่นำมาศึกษาเกี่ยวกับการกำหนดเขตอนุรักษ์โบราณสถานและเขตสุขาภิบาลในเมืองกรุงเก่า ในแง่หนึ่งอาจพิจารณาได้ว่าสยามในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลงเมืองกรุงเก่าพวกเขาเป็นผู้เข้ามาพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมือง แต่ทว่าการกำหนดเขตอนุรักษ์โบราณสถานและเขตสุขาภิบาลก็คือการกำหนดพื้นที่ควบคุมแก่เมือง ซึ่งสยามในเวลานั้นได้เข้ามากำหนดควบคุมและมอบหน้าที่ให้แก่เมือง โดยมีพื้นที่ด้านในเป็นพื้นที่อนุรักษ์ผ่านการกำหนดเขตอนุรักษ์โบราณสถานและพื้นที่รอบเกาะเมืองที่เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองที่ถูกควบคุมผ่านระบบสุขาภิบาล อันเป็นการย้ำให้เห็นว่าเมืองกรุงเก่ากำลังถูกกำหนดทิศทางและวิถีชีวิตที่ให้เป็นกรุงศรีอยุธยาตามจินตนาการของชาวสยาม ซึ่งทิศทางของจินตนาการนี้ยังก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อเมืองกรุงเก่าจนถึงปัจจุบัน ผ่านแผนแม่บทโครงการหลายโครงการที่ทำให้เมืองพระนครศรีอยุธยาถูกจัดแบ่งพื้นที่ออกตามแผนงานต่าง ๆ จนกระทั่งส่วนหนึ่งของเมืองถูกพัฒนาขึ้นในชื่อ “อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” ในที่สุด

บรรณานุกรม

เกื้อกูล ยืนยงอนันต์. (๒๕๒๘). **ความเปลี่ยนแปลงภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๕๐๐.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

โครงการการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา. (๒๕๕๓). **รายงานฉบับสมบูรณ์แผนแม่บท ระยะที่ ๒ ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๓.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

โครงการปรับปรุงแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. (๒๕๓๗). **เอกสารประกอบโครงการปรับปรุงแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา.** กรุงเทพฯ: เอ็น เอส พี.

จดหมายเหตุพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ. ๑๒๖,๑๒๗. (๒๕๒๗). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

จิตตวดี จิตรพงศ์. (๒๕๕๘). ความสะอาดของพระนคร: การเมืองเรื่องวิถีปลงศพในสมัยรัชกาลที่ห้า. **หน้าจั่ว,** ๑๐, ๘๘-๑๐๑.

แจ้งความกระทรวงคมนาคม เรื่องข้าราชการเรี่ยไรเงินทำบุญฉลองที่ทำการไปรษณีย์ไทรเลขเมืองกรุงเก่า. (๒๔๕๗). **ราชกิจจานุเบกษา.** ตอนที่ ๐ง, หน้า ๑๒๗๒.

ชาตรี ประกิตนนทการ. (๒๕๔๗). **การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม.** กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (๒๕๖๒). กำเนิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ผ่าน “จินตกรรมรัฐสยามทางศิลปะ”. **ฟ้าเดียวกัน,** ๑๗(๒), ๙-๕๕.

ทศพร ศรีสมาน. (๒๕๔๕). **นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทรเกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (๒๕๖๑). **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว. (๒๕๕๙). **เปิดแผนยึดล้านนา.** กรุงเทพฯ: มติชน.

พระบรมราชโองการประกาศ ใช้พระราชบัญญัติสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่า. (๒๔๕๙). **ราชกิจจานุเบกษา.** ตอนที่ ๓๓, หน้า ๖๑.

พระราชบัญญัติโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งเป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน และที่วัดร้างภายในกำแพงเมือง จังหวัด พระนครศรีอยุธยา ให้กระทรวงการคลัง พุทธศักราช ๒๔๘๑. (๒๔๘๑). **ราชกิจจานุเบกษา.** ตอนที่ ๕๖, หน้า ๓๙๙.

มร.๖ ม/๑๑. **เรื่องประกาศย้ายเขตสุขาภิบาลเมืองกรุงเก่า.** (๑-๑๕ พฤษภาคม ๒๔๕๙). สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ร.๖ ม.๗/๖. **เรื่องสร้างพระราชวังที่ป้อมเพชรกรุงเก่า.** (๒๖ มกราคม - ๒๐ มีนาคม ๒๔๕๙). สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทรงบวงสรวงอดีตมหาราช ณ พระราชวังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลที่ ๖. **กรุงเก่า เล่าเรื่อง.** (๒๕๕๔). กรุงเทพฯ: มติชน.

ระยับศรี กาญจนะวงศ์ และบุหงา วัฒนะ. (๒๕๔๑). การจัดการศึกษาในมณฑลกรุงเก่า. **พระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า.** พระนครศรีอยุธยา: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

เรื่องกรุงเก่า. (๒๕๖๑). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

วรชาติ มีชูบท. (๒๕๕๕). **ภาพล้อฝีพระหัตถ์ในรัชกาลที่ ๖.** กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

วรัฏรยา หุนเจริญ. (๒๕๔๕). **โรงเรียนในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๖๘).** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศธ ๒.๔.๑/๕๓. **ประวัติศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.** (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๑). สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ศธ.๕๑.๑/๑๖. **เรื่องย้ายโรงเรียนตัวอย่างมณฑลกรุงเก่า มาตั้งที่โรงเรียนฝึกหัดครู**. (๙ กรกฎาคม – ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐). สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ศธ.๕๑.๑/๓๕. **รายงานการเปิดโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. (๓ กรกฎาคม - ๒๙ สิงหาคม ๒๔๖๒). สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

สมชาติ จึงสิริอารักษ์. (๒๕๕๓). **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๘๐.** กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สำนักผังเมือง. (๒๕๑๐). **โครงการพัฒนาเกาะเมืองและบริเวณใกล้เคียงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.** กรุงเทพฯ: สำนักผังเมือง.

สุเทพ สุนทรเภสัช. (๒๕๔๘). ระบบอาณานิคมภายในกับภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : ตัวแบบเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านสังคมเศรษฐกิจ และการเมืองของอีสาน กับรัฐบาลกลางของประเทศไทย. **มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์ : รวมความเรียงว่าด้วยการประยุกต์ใช้แนวความคิด และทฤษฎีทางมานุษยวิทยาในการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. ๒๓๑-๒๔๓.

อาคารที่ทำการสถานีตำรวจ. (๒๕๕๗). [ภาพถ่าย]. ชินดนัย ไม้เกตุ.

อาคารบ้านพักข้าราชการที่ปัจจุบันทรุดโทรมไปตามกาลเวลา. (๒๕๖๓). [ภาพถ่าย]. ชินดนัย ไม้เกตุ.

อาคารวังไสลทอง. (๒๕๖๒). [ภาพถ่าย]. ชินดนัย ไม้เกตุ.

อิจิโร คากิซากิ. (๒๕๖๒). **ย้อนรอยรถไฟไทย : สืบสานและต่อยอด.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Benedict R. O'G Anderson. (2015). studies of the thai state the state of thai studies, **Exploration and Irony in Studies of Siam over Forty Years.** New York: Cornell University. 15-45.

Thongchai Winichakul. (1995). **Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation.** Bangkok: Silkworm Books.